

Відгук
сформувати
26.06.2026 р.
Голова комісії з оцінки
наробки: Віталь Андреев
ДФ 26.133.130
9.12.130
проф. Андреев В.

Голові спеціалізованої вченої ради

ДФ 26.133.130

у Київському столичному університеті

імені Бориса Грінченка,

декану факультету суспільно-гуманітарних наук,

доктору історичних наук, професору,

професору кафедри історії України

Віталію АНДРЕЄВУ

Відгук

офіційного опонента, кандидата історичних наук, доцента, в.о. завідувача кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Литовченка Сергія Дмитровича про дисертаційну роботу Кучми Романа Петровича «Нобілітет і політика Римської республіки у регіоні Понту Евксинського (VI ст. до Р. Х. – I ст. після Р. Х.)», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 – «Історія та археологія».

Актуальність дисертаційної роботи.

Виникнення римської середземноморської держави можна, безумовно, віднести до найважливіших подій історії античного світу, які створили підґрунтя сучасної європейської цивілізації. Римська Імперія цікава, в першу чергу, не стільки фактом її створення, скільки спроможністю залишатися домінуючою силою декілька століть поспіль. Не буде перебільшенням стверджувати, що східний вектор римської політики: Східне Середземномор'я, Близький Схід, Кавказ та басейн Чорного моря, мав вирішальний вплив на процеси будівництва Імперії.

Наукове дослідження східної політики Риму продовжується більше двохсот років. За цей час вдалося з'ясувати особливості поступового просування римлян

на Схід, встановити послідовність та хід найбільш важливих політичних та військових подій, які призвели до виникнення та зростання Римської імперії. Тому можна вважати, що сучасна історична наука має не остаточну, але все ж таки відповідь на питання «Як створювалася Імперія?». Але ми можемо з упевненістю констатувати, що узгодженої відповіді на питання «Чому була створена Імперія?» сучасні науковці ще не знайшли. Дискусія, яка почалася ще з часів Т. Моммзена, продовжується і у наші часи, іноді вона начебто вщухає, іноді розпалюється з новою силою, коли з'являється нова спроба дослідників знайти відповіді на одне з найболючіших питань антикознавства, але ця дискусія ніколи не припинялася. Хоча останнім часом можна побачити спроби деяких науковців вирватися з лещат позитивістського детермінізму та підкреслити в трансформації римської держави впливи зовнішніх факторів, ніхто не заперечує, що головним чинником створення Імперії були саме особливості внутрішнього устрою римського суспільства.

Регіон Чорного моря майже ніколи не ставав головним напрямком римської зовнішньої політики, але римський вплив на узбережжі Понту був достатньо значний, щоб спробувати реконструювати особливості політики Риму щодо грецьких міст та місцевих монархій та народів. Можливо, відсутність великої кількості політично ангажованих наративів дозволить неупереджено встановити особливості дій носіїв римської влади щодо населення саме чорноморського регіону. Що, у свою чергу, наблизить нас до розуміння глобальних процесів створення Імперії.

2. Наукова новизна результатів дисертації (теоретичних та/або експериментальних).

Дисертаційна робота Р.П. Кучми є першою спробою в вітчизняній історіографії зробити комплексне дослідження римської політики в басейні Чорного моря у III - I ст. до н. е. Важливо, що автор намагається розібратися в особливостях політики римлян, аналізуючи дії головних акторів зовнішньої політики Республіки – представників військово-політичної еліти держави. Саме

такий підхід, на нашу думку, дозволяє встановити найзначніші рушійні сили зовнішньої політики Риму, що обумовило створення та стабільне існування «імперії двох морів».

Треба підкреслити намагання Р.П. Кучми використовувати нові методологічні підходи до розв'язання поставленої проблеми. В першу чергу, це використання цікавої, але не беззаперечної концепції М. Манна (на стор. 54 автор визнає, що деякі елементи цього підходу важко застосовувати до великих територіальних держав). В умовах домінування неопозитивістського підходу до досліджень античної історії, та відсутності зрозумілих критеріїв так званого «цивілізаційного підходу», використання синтетичних концепцій, можливо, дозволяє подивитися на проблему стосунків Риму з далекими сусідами під новим кутом зору.

Не викликає заперечень намагання автора відійти від застарілих концепцій існування римської еліти та прослідити етапи її формування. Саме безпрецедентна пластичність римської еліти, її спроможність акумулювати представників різних соціальних та етнічних груп, навіть під тиском, обумовила стійкість Риму перед зовнішніми викликами.

Важливо, що автор продемонстрував зв'язок розширення римських володінь в Азії з внутрішньополітичними перетвореннями в самій Республіці. Нам здається, що автор поділяє думку про збільшення впливу зовнішньополітичних успіхів римлян на ситуацію безпосередньо в Римі.

Можна підтримати твердження автора про збільшення особистих зв'язків між представниками римської еліти та місцевими потестарними структурами.

3. Теоретичне і практичне значення результатів дисертації.

Результати роботи можуть бути використані під час підготовки навчальних курсів та спецкурсів з історії Давнього Риму, історії країн чорноморського басейну. Матеріали дисертації Р.П. Кучми також можуть бути використані у наукових дослідженнях, які пов'язані з історією міжнародних відносин античного часу, історією країн та народів причорноморського басейну, історією

пізньої Римської Республіки та особливостями формування еліт в державах античного світу.

4. Наукова обґрунтованість результатів дослідження, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Обґрунтованість і достовірність наукових результатів, одержаних Р.П. Кучмою при проведенні досліджень за темою дисертаційної роботи, обумовлена використанням значної кількості наративних та епіграфічних джерел та намаганням автора спиратися на положення, які підтверджуються сучасною історіографією. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковані в індексованих наукових журналах. Висновки дисертаційної роботи є обґрунтованими.

5. Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності.

Поставлене наукове завдання можна загалом вважати виконаним, автор продемонстрував володіння методами історичного дослідження та використав нетривіальний методологічний підхід, який базується на дослідженнях М. Манна.

6. Апробація результатів дисертації. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових публікаціях.

Результати дисертаційного дослідження відображено у 8 наукових публікаціях, із них: 3 – одноосібні статті у фахових виданнях категорії «Б», 3 – розділи колективних монографій. Також результати оприлюднено у доповідях на 2 наукових конференціях. Публікації відображають основні результати дослідження.

7. Структура та зміст дисертації, її самостійність, завершеність, відповідність вимогам щодо оформлення й обсягу.

Дисертація складається з анотацій, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та десяти додатків. Загальний обсяг роботи складає

240 сторінок друкованого тексту: 208 сторінок основного тексту та списку використаних джерел та літератури із 183 найменувань.

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, визначено мету і основні завдання, об'єкт і предмет дисертаційного дослідження, визначено наукову новизну роботи і практичне значення отриманих результатів, описана теоретико-методологічна основа дослідження,

У **першому розділі** проаналізовано наративні джерела з історії римської присутності на Сході, окремо охарактеризовані дані епіграфічних пам'яток, частково охарактеризовані матеріальні пам'ятки. Далі в розділі розглянуто стан наукової розробки проблеми, в цьому огляді автор намагався сконцентруватися, в першу чергу, на дослідженнях, пов'язаних з проблематикою співвідношення грецького полісу та римської цивітас, історіографічному доробку з питань досліджень римської еліти, частково торкається Р.П. Кучма й проблеми «римського імперіалізму». Закінчується розділ важливим параграфом, в якому автор описує теоретико-методологічні засади дисертаційного дослідження, сконцентрувавши увагу на теоретичному доробку соціолога М. Манна.

У **другому розділі** проаналізовано процес розвитку римської держави за період Республіки, розглянуто соціальну структуру римського суспільства. Особливу увагу автор, зрозуміло, приділяє римським елітам та їхньому ставленню до різних сфер державного життя.

У **третьому розділі** досліджена політична історія поступового проникнення римлян на Схід, в першу чергу, на територію Південного Причорномор'я. Автор також торкається проблем провінційного управління та взаємовідносин Республіки з сусідами.

У **четвертому розділі** автор розглядає участь представників еліти римського суспільства у становленні римської влади на Сході, звертає увагу на контакти римлян з місцевими владами.

У **висновках** автор підводить підсумки дослідження.

Список використаних джерел свідчить, що під час роботи було опрацьовано значна кількість історичних джерел та наукові дослідження

американських та європейських фахівців, що дозволило автору знайти відповіді на поставлені завдання.

Дисертація є завершеною науковою працею, а її оформлення відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44), наказу Міністерства освіти і науки України від 12.07.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації».

8. Дотримання академічної доброчесності у дисертації та наукових публікаціях. Відсутність (наявність) академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

За результатами аналізу дисертаційної роботи Р.П. Кучми та публікацій автора порушення академічної доброчесності не виявлено. Елементи фальсифікації чи фабрикації тексту в роботі відсутні.

9. Дискусійні положення та зауваження до дисертації.

Як будь-яка творча дослідницька робота дисертація Р.П. Кучми містить деякі контраверсійні моменти та до неї можна висловити зауваження:

1. Тему дослідження сформульовано занадто широко і хронологічно, і географічно. На нашу думку, обсяг дисертаційного дослідження з обмеженою кількістю сторінок не дозволив автору розібрати всі питання, які стосуються поставленої проблеми.
2. Важко віднести до чорноморського басейну Каппадокію, як це вказано в територіальних межах дослідження.
3. В огляді джерел, як й в тексті роботи, не вистачає згадок про роботу Помпея Трога у викладі Юстіна та праці Мемнона «Про Гераклею», які, за думкою сучасних дослідників, базувалися не тільки на проримських джерелах.
4. Найбільш суперечливою частиною дослідження можна визнати історіографічний огляд у першому розділі та використання доробку науковців у дисертації взагалі. Зрозуміло, що обсяги дослідження не дозволили автору

провести повноцінний аналіз історіографії проблеми, яка нараховує майже двісті років, але запропонований огляд, на наше враження, надмірно схематичний. Зовсім не зрозуміло, чому Р.П. Кучма відмовився від використання важливих робіт, які безпосередньо пов'язані з дослідженнями римського Сходу. Треба вказати, в першу чергу, майже хрестоматійні дослідження: Syme R. *Anatolica. Studies in Strabo*; Will E. *Histoire politique du monde Hellenistique (323-30 av. J.-C.)*; Liebmann-Frankfort Th. *La frontiere orientale dans la politique exterieure de la République romaine depuis le traite d'Apamée jusqu' a la fin de la conquete asiatiques de Pompee (189/88—63)*.; Sherwin-White A.N. *Roman Foreign Policy in the East: 168 B.C. to A. D. 1.*; Sullivan R. *Near Eastern royalty and Rome, 100-30 BC.*; Kallet-Marx R. *Hegemony to Empire: The Development of the Roman Imperium in the East from 148 to 62 BC.*; Callataÿ F. de *L'histoire des guerres mithridatiques vue par les monnaies*.

5. На жаль, не знайшли в дослідженні відображення багаточисельні статті сучасних дослідників історії Риму та східних держав: А. Джошкуна, Л. Баллистероса Пастора, Ж. Пайена. Поза уваги автора залишився творчий доробку харківських дослідників Північного Причорномор'я: В.І. Кадєєва та С.Б. Сорочана та значної кількості інших українських дослідників. Впевнені, що використання цих робіт значно б покращило якість дослідження.
6. Цілком зрозуміло намагання автора відійти від традиційних підходів у дослідженні античних держав та намагання використати нові методології, розроблені, перш за все, фахівцями з соціології. Але, під час використання концепції М. Манна, як, доречи, й світ-системного підходу Е. Валлерстайна, треба пам'ятати, що вони створені, перш за все, не фахівцями-істориками, тому не враховують особливості джерельної баз антикознавства.
7. Третій розділ, присвячений поступовому римському захопленню Малої Азії та виходу Риму на узбережжя Чорного моря, охоплює настільки велику кількість подій, що обумовило його схематичність, дискретність та описовість. Автор опиняється в залежності від повідомлень античних джерел та інтерпретації незначної кількості сучасних дослідників, на деяких

сторінках зовсім відсутні посилання на наукову літературу. Так у пункті 3.3. можна знайти тільки одне посилання на літературу (Т. Моммзен).

8. Треба також звернути увагу на дискусійність використання деяких термінів, перш за все, зовнішньополітичних. Починаючи з робіт Д. Браунда фахівці уникають використання термінів «клієнтська держава» та «буферна держава», як таких, які не відображають справжній статус «друзів та союзників римського народу».
9. На нашу думку, заважають сприйняттю матеріалу та виходять за рамки хронології дослідження неодноразові екскурси автора у події I ст. н. е (стор. 167)
10. У четвертому розділі від сторінки 191 до сторінки 197, які присвячені відносинам Риму з Північним Причорномор'ям та важливій історіографічній проблемі датування договору Фарнака I з Херсонесом, наведено тільки два посилання на сучасну літературу.
11. Форма загальних висновків до роботи не дозволила Р.П. Кучмі повністю продемонструвати власний внесок в розробку проблеми.
12. Викликають заперечення форми посилань на джерела та літературу в тексті роботи.
13. Не можна погодитися з намаганням автора віднести фундаментальну роботу Р. Сайма «Римська революція» до розділу «Просопографія».
14. В роботі, на жаль, зустрічаються орфографічні, пунктуаційні помилки, помилки у передачі іноземних прізвищ (наприклад: не Грюн, а Грюен), похибки у посиланнях (стор. 129).

10. Загальний висновок про рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей.

Незважаючи на вказані недоліки та зауваження, можна сказати, що Р.П. Кучма продемонстрував вміння критично аналізувати історичні джерела, проводити огляд сучасної наукової літератури, вирішувати поставлені завдання та робити власні висновки.

11. Загальні висновки щодо дисертаційної роботи.

Дисертація Кучми Романа Петровича «Нобілітет і політика Римської республіки у регіоні Понту Евксинського (VI ст. до Р. Х. – I ст. після Р. Х.)» відповідає спеціальності 032 «Історія та археологія», Вимогам до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти та науки України від 12 липня 2017 р. № 40 (зі змінами, внесеними згідно з наказом МОН України від 31 травня 2019 р. № 759) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 341 від 21 березня 2022 р., № 502 від 19 травня 2023 р. та № 507 від 3 травня 2024 р.).

Здобувач Кучма Роман Петрович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 – «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 – «Історія та археологія».

Офіційний опонент,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії
стародавнього світу та
середніх віків
історичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

Сергій ЛИТОВЧЕНКО



ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ
Директор Центру документалістики
Історичного факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Сергій Литовченко